

ZSOLDOS ATTILA

Az Aranybulla megújítása 1231-ben

Az Aranybulla 1231. évi változata – mind a történetírásban, mind a közgondolkodásban – háttérbe szorul az 1222. évi mellett, ami legalább annyira érthető, mint amennyire indokolatlan. Érthető, hiszen az 1222. évi az „igazi” Aranybulla, az függ össze korának politikai viszonyaival, annak van utóélete és jelentősége, s nem utolsósorban hozzá kapcsolódnak különbözőképpen – sokat emlegetett, de soha nem igazolt – elképzelések, kezdve az angol *Magna Carta*-val való egybevetéstől egészen odáig, hogy a magyar alkotmányosság kezdeteként szokás ünnepelni. Ugyanakkor indokolatlanul szorul háttérbe az 1231. évi változat, amely magától értetődően szintén összefügg a maga korának politikai viszonyaival, valójában még némiképp nagyobb mértékben is, mint az 1222. évi. A megújított Aranybullának ellenben valóban nincsen az 1230-as évek elején túl terjedő utóélete, maga viszont az 1222. évi törvény utóéletének része, amit a két szöveg kapcsolódási pontjai tesznek nyilvánvalóvá. Jelentősége mindazonáltal ennél jóval nagyobb, legalábbis a történetírás számára. Az 1231. évi Aranybulla-változat vizsgálata révén ugyanis az 1222. évről szintén kapunk egyfajta képet, mely megerősíti vagy pontosítja az arról kialakított ismereteinket, miközben persze az 1231. évi törvénynek megvannak a maga, az 1222. évitől független sajátosságai is.

Az 1220-as évek egymást sűrűn követő konfliktusai 1231-re érlelték meg azt a válságot, melynek eredményeként sor került az 1222. évi Aranybulla megújítására. Az ügyek eredetileg függetlenek voltak egymástól, kapcsolatot teremtett azonban közöttük, hogy ilyen-olyan formában mindegyikben az érdekelt felek közé tartozott a maga intellektuális felkészültségével és erkölcsi erejével félelmetes ellenfélnek számító egyház. Az ügyek természetéből fakadóan ugyanakkor II. Andrásnak immár nemcsak a hazai főpapokkal vagy a királyi akarattal szembehelyezkedő előkelőkkel támadt vitákban kellett valamiféle megoldást találnia, hanem a Szent Péter trónján egymást váltó pápákkal is, akik lankadatlan érdeklődéssel követték a Magyarországról érkező híreket, s a fejlemények befolyásolása érdekében korántsem haboztak akár közvetlenül beavatkozni az ország ügyeibe, ha azt szükségesnek ítélték. Ez a körülmény új helyzetet teremtett II. András számára. Nyilvánvaló volt, hogy az egyetemes egyházzal szemben nem tanácsos a konfliktusokat kenyértörésig vinni, királyi méltósága, valamint országa szuverenitása ugyanakkor mégis megkívánta, hogy minden lehetséges módon ragaszkodjék elképzelései érvényre juttatásához. Ily módon a korábbiaknál is jóval hajlékonyabb politikálásra kényszerült, s eszköztárában a megfutamodásnak tűnő visszavonulás éppúgy szerephez jutott, mint a látszólag értelmetlenül merev macacosság.

Az első ügy, mely Rómában is hullámokat vetett, II. András legidősebb fia, az 1214-ben megkoronázott Béla herceg házasságának kérdése volt.¹ A szentföldi hadjáratáról hazatérő

¹ Az ügyre összefoglalóan lásd: Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. I–II/1–2. Budapest, 1885–1890. II/1. 255–256.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1899.² II. 87–89.; Barabás Gábor: *A pápaság és Magyar-*

király a Bélával útközben eljegyzett Máriát, Theodoros Laskaris nikaiai császár leányát mindjárt magával vitte Magyarországra, ahol 1220-ban, miután a herceg betöltötte a tizenegyedik életévét, a jegyesek egybekeltek, s Máriát egyúttal királynévá koronázták.² 1222-ben azonban II. András úgy döntött, hogy helyesebb lenne, ha Béla herceg házassága „nagyobb hasznot hajtana az országnak” (*maior possit utilitas regno Ungarie provenire*), s kérényezte a pápától a Máriával már megkötött frigy felbontását. Ez valamikor az év első harmadában történhetett – legkésőbb április közepe táján –, mivel III. Honorius pápa május végén adott utasítást az egri, a váci és a váradi püspököknek, hogy vizsgálják ki az ügyet, s tegyenek a vizsgálat eredményéről jelentést,³ azaz nem zárkózott el eleve a kérés teljesítésétől. II. András döntését, dinasztikus házasságról lévén szó, nyilván befolyásolták külpolitikai megfontolások,⁴ mindazonáltal a házasság érvénytelenítését kezdeményező lépésének feltételezhető időpontja szembetűnően közel esik az Aranybulla kiadását eredményező politikai válság kirobbanásának idejéhez, melyben Béla hercegnek jutott némi, ámbar talán nem kezdeményező szerep.⁵ Így aztán nehéz s talán nem is indokolt elhessegetni a gyanút, hogy Béla megrendszabályozásának szándéka szintén ott lehetett az ügy hátterében. A herceg meghajolt apja akarata előtt, s eltaszította (*dimisit*) Máriát, vélhetően valamikor 1222 végén. Az ügy azonban ezzel korántsem jutott nyugvópontra, mivel a magyar prelátusok képviselői, élükön a királlyal egyébiránt jó kapcsolatot ápoló Ugrin kalocsai érsekkel, a pápához fordultak a házasság szentségét „országos botrányra s a keresztény vallás gyalázatára” (*in totius regni scandalum et subversionem religionis christiane*) megsértő fejlemény miatt, formálisan csak tanácsot kérve, ám sugallva a válás engedélyezésének megtagadását.⁶ III. Honorius végül valóban ezt a megoldást választotta, ami azonban újabb bonyodalmakhoz vezetett. Béla herceg a pápa utasítására (*ad mandatum*) visszafogadta Máriát,⁷ amivel viszont a fejére vonta apja haragját, mely elől tanácsosabbnak tartotta kitérni, ezért VI. Lipót osztrák herceg udvarában keresett menedéket. A családi viszály így egyszeriben nemzetközi bonyodalommá terebélyesedett, ami kényszerhelyzetbe hozta előidézőjét, azaz II. Andrást. Apa és fia kibékülésére végül 1224 tavaszán került sor, s ennek eredményeként Béla – minden bizonnyal Máriával az oldalán – visszatérhetett az országba.

ország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs, 2015. 132–133.

² (1223.) s. d.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I–II. Romae, 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) I. 42., keltére lásd: *A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. I–IV. Ed. a collegio historicorum Hungarorum Romano. Budapest, 1896–1907. (a továbbiakban: VPRO) I. 59–60.

³ 1222. máj. 28.: VMHH I. 33.

⁴ Wertner Mór: *Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán*. Temesvár 1893. 15–16.; Bárány Attila: *II. András balkáni külpolitikája*. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 7.) Székesfehérvár, 2012. 150–151.; Bárány Attila: *Courtenay Róbert latin császár Magyarországon*. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely. (Speculum Historiae Debreceniense 13.) Debrecen, 2013. 159–161.

⁵ Zsoldos Attila: *II. András Aranybullája*. Történelmi Szemle, 53. évf. (2011) 1. sz. 3–5., 6–10.

⁶ (1223.) s. d.: VMHH I. 42., keltére lásd VPRO I. 59–60., az idézett magyar szöveget lásd: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század*. Sajtó alá rendezte Makkai László és Mezey László. (Nemzeti Könyvtár – Levelestár) Budapest, 1960. 134.

⁷ 1224. febr. 22.: VMHH I. 44.

Ezt követően Béla herceg átvette Szlavónia irányítását. Ekkor indul meg okleveleinek folyamatos sorozata, s az okmányok tanúsága szerint a herceg politikai környezetében ekkor alakult ki híveinek az a csoportja, amelynek tagjaira a későbbiekben bizton számíthatott.⁸ Béla herceg 1224-től valóságos hatalmat jelentő szlavóniai hercegsége ugyanakkor azt jelentette, hogy a királynak le kellett mondania az ország feletti kizárólagos uralomról, s mivel a házasság is érvényben maradt, a konfliktus során II. András csak tapasztalatokkal lett gazdagabb. A legfőbb ezek közül az lehetett, hogy az egyházzal újat húzni szerfelett kockázatos vállalkozás, mert igaz ugyan, hogy a pápa messze van, s így csak késve reagálhat a magyarországi eseményekre, de támogatásának birtokában a hazai prelátusok is képesek olyan helyzetet teremteni, mely meghátrálásra kényszerítheti őt. A másik fontos tanulság pedig arra intette az apát és a királyt, hogy Béla herceg önálló akarattal rendelkező felnőtté vált, s ezt nem hagyhatja figyelmen kívül a továbbiakban.

Alig jutottak nyugvópontra a Béla herceg házasságának felbontása körül támadt bonyodalmak, 1224 tavaszán máris újabb vihar készülődött, mely aztán egy év múlva, 1225 nyarán ki is tört, mégpedig igen nagy erővel. II. András a pápai védelem alatt álló Német Lovagrendet ekkor úzte ki az országból, jóllehet másfél évtizeddel korábban az éppen az ő hívására telepedett le a Magyar Királyság délkeleti sarkában fekvő Barcaságban, hogy védelemül szolgáljon a Kárpátok túloldalán élő pogány kunok ellenében. A Szentszék mind ekkor, mind a későbbiekben lankadatlanul ostromolta a magyar királyt, hogy fogadja vissza a lovagokat, II. András azonban hajthatatlan maradt. A Német Lovagrend kiűzésének kérdése így nyitva maradt, s az még jó ideig fel-felbukkan II. András és a pápák diplomáciai levelezésében.⁹

Szintén az 1220-as években kerültek a magyarországi és a Magyarországgal kapcsolatos viták homlokterébe az országban élő muszlimokkal és zsidókkal kapcsolatos kérdések. A magyar királyoknak régtől fogva voltak mind muszlim, mind zsidó alattvalói,¹⁰ a legkevésbé sem magától értetődő tehát, hogy jelenlétük a Magyar Királyság területén miért éppen ekkor váltott ki politikai vitákhoz vezető érdeklődést. Tény mindenestre, hogy a magyar király keresztény és nem keresztény – muszlim, illetve zsidó – alattvalóinak nagyobb megrázkódtatásoktól mentes együttélésének, mely a 12. század közepe táján még jellemzőnek mondható,¹¹ II. András uralkodása idején a vallási türelmetlenség erőteljes felszínre törése vetett

⁸ Zsoldos Attila: *Béla erdélyi herceg bárói*. In: Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016. 441–449.

⁹ Az ügyre összefoglalóan lásd: Hunyadi Zsolt: *A Német Lovagrend a Barcaságban: régi nézetek és új megfontolások*. In: II. András és Székesfehérvár., 116–128.; Pószán László: *Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban*. (Memoria Hungariae 10.) Debrecen, 2019. 78–99.; Zsoldos Attila: *A Német Lovagrend 1222. évi kiváltságlevele* (sajtó alatt).

¹⁰ Karácsonyi János: *Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták?* (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII/7.) Budapest, 1913.; Czeglédy Károly: *Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről*. In: Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia Budapest 1969. Szerkesztette Kázmér Miklós – Végh József. (Nyelvtudományi Értekezések 70.) Budapest, 1970. 254–259.; Szűcs Jenő: *Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről*. In: Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest 1987. 11–27.; Kubinyi András: *A magyarországi zsidóság története a középkorban*. Soproni Szemle, 49. évf. (1995) 2–27.; Berend Nóra: *A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban, 1000 k. – 1300 k.* Máriabesnyő, 2012.

¹¹ Amint arról a muszlimok esetében Abū Hāmid beszámolója minden kétséget kizáróan tanúskodik, lásd: Hrbeek, Ivan: *Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abū Hāmid al-Andalusi al-Garnāṭī, 1080–1170)*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 5. (1955) 205–230.; *Abu-Hāmid al-Garnāṭī utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajit.

véget. A változás meglehetősen biztonsággal köthető az 1210–1220-as évek fordulójához, s indokoltnak látszik a gyanú, hogy – legalább részben – külső hatások gerjesztették. Szembe-tűnő ugyanis, hogy míg a szentföldi hadjáratra induló II. András azon rendelkezését, amely-lyel – egyebek mellett – a pesti izmaelitáktól befolyó jövedelmeket is (*proventus Sarraceno-rum de Pesth*) lekötötte Jolánta királyné számára, III. Honorius pápa 1218-ban minden meg-jegyzés nélkül erősítette meg,¹² 1221-ben már külön levélben fordult a királynéhez – akihez, tudomása szerint, a magyarországi izmaeliták sokasága tartozik (*multitudo Sarracenor-um Ungarie ad te pertinere dicatur*) –, hogy ne akadályozza a keresztény szolgák és szabadok kiragadását az izmaeliták kezei közül és hatalmából (*manibus et potestate*), s ezt az intelmet beleszötte egy II. András-hoz ugyanazon a napon intézett levelébe is.¹³ A pápai feddés, úgy tűnik, nem volt teljesen hatástalan, hiszen az 1222. évi Aranybulla egyik rendelkezése – mely tilalmazta az izmaeliták és a zsidók bevonását a királyi jövedelmek kezelésébe¹⁴ – összhang-ban volt vele. Más kérdés, hogy II. András nem nélkülözhetette a nem keresztény üzletemberek szolgálatait, s az Aranybulla ezen előírása legfeljebb egyfajta elvi álláspontot fogalmazott meg, melyet a király akkor juttatott érvényre, ha éppen úgy látta jónak. III. Honorius figye-lmét sem kerülte azonban el, hogy az Aranybulla hatékonysága e téren messze elmarad az általa kívánatosnak tartott mértéktől, ám – amennyire forrásaink alapján megítélhető – csak évekkel később tért vissza a kérdésre: történetesen éppen abban az időpontban, 1225 nyarán, amikor már értesült arról, hogy II. András hadjáratot vezetett a pápai védelem alatt álló Né-met Lovagrend ellen.¹⁵ A pápa kemény hangon vonta kérdőre Ugrin kalocsai érseket és alá-rendelt püspökeit amiatt, hogy eltűrik a zsidók és az izmaeliták tisztségviselését. Az irat jóné-hány további vádat is megfogalmazott az izmaeliták magyarországi helyzetével kapcsolato-san, megemlítve például, hogy az izmaeliták keresztény szolgákat tartanak, akiket saját hitük elfogadására kényszerítenek, sőt előfordul, hogy keresztények önként állnak a muszlimok közé, mert úgy tapasztalják, hogy azok helyzete sokban könnyebb, mint a keresztényeké.¹⁶

Akármilyen források táplálták III. Honorius aggodalmait, azok bizonyosan túlzottak vol-tak. Az érem másik oldalát felvillantó muszlim forrásaink ugyanis éppen ellenkező folyama-tokról tanúskodnak. Félreérthetetlenül utalnak arra, hogy az iszlám világától elszigetelten élő magyarországi muszlim közösségekben a keresztény magyarsággal való, egyes esetekben akár több évszázados múltra visszatekintő együttélés természetes hatásaként erőteljesen előre haladt az asszimiláció folyamata.¹⁷ Ez részint abban mutatkozott meg, hogy az iszlám vallási előírásainak ismerete fokozatosan elhalványult a magyarországi izmaeliták körében, amit már a 12. század közepén Magyarországon járt granadai születésű arab utazó, Abū Hāmid is tapasztalt,¹⁸ részint pedig, amint arra vonatkozóan a magyarországi muszlimokkal 1220 táján a szíriai Aleppóban találkozó Yāqūt beszámolója tartott fenn értékes adatokat,

Abu-Hámid al-Garnáti útleírását arab nyelvből fordította Iványi Tamás. A fordítást az eredetivel egybevetette és a jegyzeteket készítette Czeglédy Károly. Az előszót, a bevezető tanulmányt, a törté-nelmi kommentárt és a jegyzeteket fordította Bakcsi György. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Abu-Hámid).

¹² 1218. máj. 16.: VMHH I. 13–14.

¹³ 1221. ápr. 29.: VMHH I. 30. (LVIII. és LIX. sz-ok).

¹⁴ 1222: 24. c.: *Az Aranybulla (A hétszázötvenedik évfordulóján)*. Közzéteszi Érszegi Géza. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban: Arany-bulla) 17–18.

¹⁵ Vö. 1225. jún. 12.: VMHH I. 58–59.

¹⁶ 1225. aug. 23.: VMHH I. 60–61.

¹⁷ Szűcs.: *Két történelmi példa*, 18–19.

¹⁸ *Abu-Hámid*, 56–57.

a középkorban oly fontos etnikai és persze, mint éppen az iszlám esetében is, szakrális jelentőséggel bíró öltözködési, haj- és szakállviselési szokások szintén a keresztény magyarokéhoz hasonultak, miközben a szintén az etnikai sajátosságok közé tartozó nyelvhasználat terén ugyancsak megindult a beolvadás. „Nyelvünk a frankok nyelve, viseletünk az ő viseletük” – ismerte el Yāqūtnak az egyik szerémségi izmaelita.¹⁹

A Magyarországgal kapcsolatos pápai politikában azonban más ügyek némiképpen háttérbe szorították a magyarországi zsidók és izmaeliták kérdését az 1220-as években. Meglehet, ez vezette félre II. Andrást, aki szemlátomást nem tekintette sürgető feladatának, hogy válaszokat keressen e kérdésre. Beérte az Aranybulla említett rendelkezésével, melyet azonban nem tudott, de talán nem is akart betartani, s nem ismerte fel az ebben rejlő veszélyeket.

A konfliktusok sorát gyarapította végezetül a korábbi birtokadományok felülvizsgálatának kérdése. Ennek ügye a János esztergomi érsekkel 1217 előtt folytatott vita²⁰ elülte után akkor került újra a felszínre, amikor III. Honorius pápa az 1225 júliusában kibocsátott, *Intellecto* kezdetű dekretálisával a II. András birtokpolitikáját ellenzők mellé állva a királyi adományok visszavonására buzdította II. Andrást.²¹ A dekretalist a pápa megküldte Béla hercegnek is, amivel mintegy felajánlotta a lehetőséget az ambíciós trónörökösnek, hogy – támogatása biztos tudatában – immár egy merőben politikai ügyben kerekedjék apja fölé, ami, ez bizonyosra vehető, II. András figyelmét sem kerülte el. Tény mindenestre, hogy a korábbiakban Béla herceg semmi jelét nem adta annak, hogy különösebben felkeltette volna érdeklődését apja birtokadományozási gyakorlata. A királynak ugyanakkor azzal kellett szembenéznie, hogy legidősebb fiát a magának nemcsak lelkiekben, de politikai jellegű ügyekben is univerzális hatalmat igénylő pápaság hangolja ellene, miközben – az érem másik oldalára vetve egy pillantást – könnyen juthatott arra a következtetésre, hogy fia a pápával fog össze ellene. II. András lehetőségei az ellenállásra meglehetősen korlátozottak voltak, végül az ország kormányzatának átalakításával próbált meg lépéselőnyt biztosítani a maga számára, s ennek megfelelően elmozdította Béla herceget Szlavónia éléről, és a távoli Erdélybe küldte, amivel egyidejűleg Béla öccse, Kálmán herceg vette át Szlavónia kormányzását.

II. András mindazonáltal csak időt nyert ezen lépéseivel, hiszen 1228-ban mégiscsak megindult a korábbi királyi birtokadományok felülvizsgálata. Általános vélemény szerint az ezt követően történtek tömören úgy összegezhetőek, hogy II. András kénytelen-kelletlen megbízta Béla herceget az adományok felülvizsgálatával és visszavonásával, közben azonban a háttérből igyekezett akadályozni az akció sikerét. Ami pedig a részleteket illeti: a felülvizsgálatra 1228 és 1231 között került sor Béla herceg vezetésével, aki nem általános birtokvizsgálatot kívánt lefolytatni, hanem korlátozott célok vezették. Nem törekedett ugyanis az összes adomány visszavonására, figyelmét a világi személyeknek és elsősorban a várispánások

¹⁹ *A honfoglalás korának írott forrásai.* Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged, 1995. 72. (Az idézett magyar szöveg Kmoskó Mihály fordítása.)

²⁰ 1217. s. d.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedús, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1999. I. 216–217. (keltére lásd: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I/1–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest, 1923–1987. [a továbbiakban: RA] 317. sz.); vö. még: 1217. s. d.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) I. 170.

²¹ Bónis György: *Decretalis Intellecto. (III. Honorius pápa a koronájának elidegeníthetlenségéről).* Történelmi Szemle, 17. évf. (1974) 1-2. sz. 24–31.

földjeiből tett adományokra összpontosította, de azok közül is csupán azokra, amelyeket nem méltánylást érdemlő szolgálatok viszonzásaképpen nyertek el az adományosok.²² Valójában az eddiginél jóval összetettebb kép rajzolható a birtokvizsgálatokról, mely mind II. András, mind Béla herceg szerepét árnyaltabban mutatja be. Az akció valóban 1228-ban indult, de a herceg csak a következő évtől irányította ténylegesen – addig II. András előtt tárgyalták az ügyeket –, s a trónörökös célkitűzései nem korlátozódtak az okleveleiben gyakorta emlegetett „felesleges és haszontalan örökadományok” (*inutiles et superfluas perpetuitatum donationes*)²³ visszavételére, a birtokjogot igazoló okmányok bemutatásának kötelezettsége ugyanakkor minden birtokosra, így az egyházakra szintén vonatkozott, még ha az eljárások során az egyházak tagadhatatlanul kivételezett bánásmódban részesültek is, mivel Béla – miként egyik oklevele utal rá – nem tartotta feltételezhetőnek, hogy az egyházak és főpapjaik csalárd módon vagy erőszakkal szereznek birtokokat.²⁴ Az akciónak II. András 1231 áprilisában vetett véget; az elvett földek egy részét visszaadta a korábbi birtokosoknak, s jelentős mértékben átszervezte a királyi tanácsot. Ami az utóbbit illeti, az uralkodó az előkelők másodvonalából válogatta össze az új bárókat, természetesen a nádor – Ampod fia Dénes – kivételével. A jelenség alighanem összefüggésbe hozható azzal, hogy a királyi tanács átszervezésekor már eljutott hozzá IX. Gergely pápa 1231. március 3-án kelt bullája,²⁵ mely minden korábbinál erőteljesebb formában juttatta kifejezésre a pápaság arra vonatkozó igényét, hogy a maga elképzelései szerint formálja a magyarországi fejleményeket. A királynak ilyen körülmények között olyan bárókra volt szüksége tehát, akikben egyfelől megbízhat, másfelől azonban, ha a szükség úgy hozná, feláldozhatók.²⁶

Az említett pápai bulla indította el azt a folyamatot, mely az Aranybulla megújítására vezetett. Az okmányt IX. Gergely pápa II. Andrásnak küldte,²⁷ korunkra azonban az okmány Róbert esztergomi érsekhez eljuttatott változata maradt csak. A bulla valóságos katalógusa azoknak a vádakkal, amelyeket a pápa a magyarországi viszonyokkal kapcsolatosan lobbantott II. András és kormányzata szemére Róbert érsek és mások neki tett jelentésére hivatkozva (*ex tua et quamplurium aliorum relatione*). Ezek három területre összpontosultak. A legnagyobb figyelem a Magyarországon élő muszlimok (*Sarraceni*) helyzetének jutott. IX. Gergely szerint sok keresztény, látván a muszlimok kedvezőbb állapotát és nagyobb szá-

²² Rákóc István: *IV. Béla birtokrestaurációs politikája*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XLVII. Szerk. Szántó Imre. Szeged, 1974. 9–21.

²³ 1229. s. d.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–V. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien 1955–1999. (a továbbiakban: UB) I. 117.; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VII/1. 220.; CDES I. 251., 1230. s. d.: CDES I. 259.; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II–XV. Collegit et digessit T[adija] Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) III. 334.; UB I. 123.; vö. még: 1230. s. d.: *Hazai okmánytár*. I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr–Budapest, 1865–1891. VII. 20. és 1231. s. d.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner et al. Hermandstadt–Köln–Wien–București, 1892–1991. (a továbbiakban: UGDS) I. 54.

²⁴ 1229. s. d.: *valde sit credibile, quod ecclesie et ecclesiarum prelati nec per malitiam nec per calumpniam vel violentiam possessiones acquirant aut acquisita possideant* – RA I/2. 180.

²⁵ 1231. márc. 3.: VMHH I. 93–94.

²⁶ Minderre bővebben: Zsoldos Attila: *A birtokadományok felülvizsgálata II. András korában*. In: *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon*. Szerk. Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből). Székesfehérvár, 2020. 73–91.

²⁷ (1232. febr. 25.): CDES I. 274.

badságát (*videntes Sarracenos melioris conditionis et maioris libertatis prerogativa gaudere*), önként áttér azok hitére. A muszlimok keresztény nőekkel élnek együtt, sőt feleségül is veszik őket. Keresztény szolgákat tartanak, akikkel aztán kényük-kedvük szerint bánnak, rákényszerítik őket hitük elhagyására, gyermekeiket pedig nem engedik megkeresztelni, de az is előfordul, hogy a keresztény szülők önként adják el gyermekeiket a muszlimoknak. Mások, miközben valójában az iszlámot követik, kereszténynek tettetik magukat (*quidam eorum, cum revera sint Sarraceni, se Christianos mendaciter confingentes*), és így vesznek feleségül keresztény nőket, akiket hitük elhagyására kényszerítenek. A már megkeresztelt kunok közül a muszlimok szolgákat vásárolnak, hogy aztán eltántorítsák őket a kereszténységtől, a még keresztetletleneket pedig nem engedik megtérni. Bár zsinati határozat tiltja, hogy zsidók a keresztények feletti hatalommal járó tisztségeket (*publicis officiis*) viseljenek, Magyarországon mégis mind a zsidók, mind a muszlimok elnyerhetnek efféle tisztségeket, nagy károkat okozva ezzel a keresztényeknek. A pápa az egyház szabadságát szintén veszélyben látta, mivel úgy értesült, hogy nemcsak az egyházak – mint földesurak – népeitől (*ecclesiarum hominibus*), de maguktól az egyházaktól és az egyházi személyektől is adókat (*collecte ac tallie*) szednek, továbbá a korábbiakban királyi adományokból elnyert birtokaiktól és jövedelmeiktől megfosztják az egyházakat. Az egyháziak kénytelenek világi bíróság elé állni, s az egyházi bíróság elé tartozó házassági ügyeket világi bíróságok tárgyalják. Nem maradt ki a sorból a királyi adományok kárhozottatása sem: IX. Gergely úgy ítélte meg, hogy „azok a mértéktelen adományok, amelyeket, mint mondják, a királyi felség újabban tett némely nemeseknek, nem csekély mértékben megterhelik” (*per immensas donationes, quas de novo quibusdam nobilibus regalibus fecisse dicitur celsitudo, non modicum aggravantur*) az egyházakat. Utasította a pápa az érseket, hogy minden eszközzel törekedjék véget vetni ezeknek az áldatlan állapotoknak.²⁸

Az, hogy a pápai okmányból kirajzolódó apokaliptikus kép milyen mértékben felel meg a valóságnak, ma már nem deríthető ki egyértelműen. Okkal gyanítható, hogy – miként a legtöbb hasonló esetben – a túlzások tükre erősen eltorzította a tényleges viszonyok képét. Zsidók és muszlimok például valóban viseltek kamarabérlőkként tisztséget Magyarországon, az azonban nehezen hihető, hogy keresztények nagy számban váltak volna az iszlám követőivé, miként az sem valószínű, hogy a keresztények és muszlimok közötti kapcsolatok terén kifogásolt jelenségek tömeges méreteket öltöttek volna, bár szörványosan éppen előfordulhattak, ami, ha valóban így volt, már elégséges kiindulási pontot adhatott a vádiratnak is felfogható pápai levél megfogalmazója számára ahhoz, hogy szabadon szárnyaló képzeletével a magyarországi kereszténység végromlásának vízióját vázolja fel. Voltaképpen érdektelen – és már 1231-ben is az volt –, hogy milyen arányban keverednek a IX. Gergely nevében megfogalmazottakban a valóságos és az eltúlzott elemek. Az 1231. március 3-i bulla igazi jelentőségét az adja, hogy a korábban egymástól elszigetelten jelentkező konfliktusforrásokat egységes keretben rendezte egymás mellé, félreérthetetlen jelzést adva arról: a pápa elszánta magát arra, hogy ráerőltesse II. Andrásra akaratát a kívánatosnak tartott változások érdekében. Nem sok kétséget hagy efelől, hogy többéynyí szünetet követően IX. Gergely felmelegítette a Német Lovagrend kihűlőfélben lévő ügyét. 1231. áprilisában előbb ártírt a lovagrend kiváltságleveleit, melyeket megküldött II. Andrásnak, s még ugyanaznap Béla herceghez fordult, szorgalmazva a lovagoktól elvett birtokok visszaadását, néhány nappal később pedig II. Andrászt szólította fel ugyanerre.²⁹ A diplomáciai gesztusok nyelvét jól ismerő pápai kancellária aligha vétett hibát a Német Lovagrend ügyében készült levelek elküldésének sor-

²⁸ 1231. márc. 3.: VMHH I. 93–94.

²⁹ 1231. ápr. 26.: VMHH I. 94–96. és UGDS I. 50–51., 1231. ápr. 30.: VMHH I. 96.

rendjében, az inkább újabb erős figyelmeztetés lehetett II. András számára, mely érzékeltette vele sarokba szorított helyzetét. Meglehetősen valószínű tehát, hogy a március 3-i bullában általánosságban megfogalmazott vádpont, mely szerint az egyházakat Magyarországon megfosztják korábban kapott javaiktól,³⁰ kifejezetten a Német Lovagrenddel történetekre utal, még ha a rend neve említés nélkül is maradt.

A király, amint az a következő hónapok eseményeiből félreérthetetlenül kiderül, értett a szóból, s belátta, hogy halogatással vagy figyelemeltereléssel immár csak ronthat a helyzetén, ennél többre van szükség a kitörni készülő vihar megelőzéséhez. A megoldást – éppúgy, mint 1222-ben – egy törvény kibocsátásában vélte felfedezni, s döntést hozott az 1222. évi Aranybulla átdolgozott változatának kiadásáról. Az Aranybulla 1231. évi megújításának körülményeire vonatkozóan csak szűkszavú utalások fedezhetők fel forrásainkban, melyek együttes tanúsága mégis vet némi fényt a történetekre.

Mindjárt az első helyen a keltezés kérdése érdemel figyelmet: úgy látszik, nincs Aranybulla efféle nehézség nélkül. A leginkább feltűnő – hasonlatosan az 1222. évi Aranybulla esetéhez – ez alkalommal is az uralkodói év, mely az 1231. évi keltezést a király 29. uralkodói évére való utalással egészíti ki,³¹ csak hogy II. András minden teljes szövegében ismert és hiteles 1231. évi oklevelében a 28. uralkodói év szerepel.³² Az 1231. évi Aranybulla eredeti példánya, megint csak az 1222. évre emlékeztető módon, nem maradt ránk, bizonyosra vehető azonban – s ez már eltérés az 1222. évi Aranybulla történetéhez képest –, hogy nem az uralkodói évek számításának újabb változása áll a háttérben, hanem egyszerű tévedés, azaz a megújított Aranybulla szövegét fenntartó 1232. évi átírás³³ alkalmával vétették el az uralkodói év sorszámát. A kérdés nem került el a kutatás figyelmét. Knauz Nándor már 1869-ben az uralkodói év eltévesztését feltételezte, és elvetette azokat a korábbi javaslatokat, melyek az uralkodói év alapján 1232-re tették az okmány keltét.³⁴ Az uralkodói év hibájára gondolt az Árpád-kor történetének összefoglalásakor Pauler Gyula is, és azóta sem vált ismertté olyan adat vagy megfontolás, melynek alapján indokolt lehetne álláspontjuk felülvizsgálata.³⁵

Nem teljesen reménytelen vállalkozás ugyanakkor az 1231. éven belül annak az időpontnak a legalább hozzávetőleges meghatározása, amikor az Aranybulla megújítására sor került. A kísérlet során több szempont egyidejű mérlegelésétől remélhető eredmény.

Ismeretes egyfelől, hogy Róbert esztergomi érsek 1232. február 25-én³⁶ mondott ki egyházi tilalmat a Magyar Királyságra az 1231. évi Aranybulla egyes rendelkezései végrehajtásá-

³⁰ 1231. márc. 3.: *possessiones quoque et redditus, quos ex donatione regum a longis retroactis temporibus pacifice possederunt, eisdem ecclesiis contra iustitiam auferunt* – VMHH I. 94.

³¹ 1231. s. d.: *Datum anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo tricesimo primo, anno vero regni nostri vicesimo nono* – CDES I. 269.

³² Vö. 1231. s. d.: CDES I. 266.; *A pannonthalmi Szent-Benedek rend története*. I–XII. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrác. Budapest, 1902–1916. I. 705.; *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest, 1860–1874. VI. 497.; UB I. 135.; CDES I. 266.; *A Héderváry-család oklevéltára*. I–II. Közli Radvánszky Béla, Závodszy Levente. Budapest, 1909–1922. I. 2.; CD III/2. 230.; *Zala vármegye története. Oklevéltár*. I–II. Szerk. Nagy Imre, Vég hely Dezső és Nagy Gyula. Budapest, 1886–1890. I. 6.; RA I/1. 155.

³³ 1232. dec.: CDES I. 278–279.

³⁴ Knauz Nándor: *II. Endre szabadságlevelei*. (Értekezések a történeti tudományok köréből I/10.) Pest, 1869. 45–46.

³⁵ Pauler.: *A magyar nemzet története*, II. 506–507. (96. sz. jegyz.)

³⁶ Vö. (1232.) máj. 16.: *ad principium Quadragesime* – CDES I. 276.

nak elmulasztására hivatkozva.³⁷ Indokolt azzal a feltételezéssel élni, hogy az érsek bizonyos ideig türelemmel várt a törvényben foglaltak végrehajtására, ami annál is inkább feltételezhető, mert ellenkező esetben aligha hagyta volna szó nélkül II. András a IX. Gergely pápához intézett, az *interdictum* kimondása miatt panaszt emelő levelében,³⁸ hogy még csak esélye sem volt az új Aranybullában foglaltak szerint eljárni. Az Aranybulla megújításának lehetséges időpontjai közül 1231 utolsó hónapjait így bizvást kizárhatjuk.

Róbert esztergomi érsek említett, az *interdictum* elrendelését kihirdető oklevele szerint IX. Gergely pápa 1231. március 3-i bulláját megküldte II. Andrásnak, aki annak kézhezvételét követően összehívta fiait, valamint püspökei és világi méltóságviselői nagyobb részét, akiknek hozzájárulásával a közte és fiai közötti béke helyreállítása érdekében törvényt hozott, melyet mind a maga, mind fiai – Béla és Kálmán – pecsétjeivel erősítettek meg. II. András egyúttal ígéretet tett arra, hogy a továbbiakban szilárdan betartja majd a törvény rendelkezéseit, melyek között – egyebek mellett – az is szerepelt, hogy zsidók vagy muszlimok nem viselhetnek közzfeladatokat ellátó tisztségeket.³⁹ Ezen híradás alapján magától értetődik, hogy az Aranybulla megújítására 1231. március 3. után került sor, mégpedig jóval azt követően, hiszen a pápai okmányoknak el kellett jutnia Magyarországra, a királynak döntenie kellett arról, hogy mit tegyen, a döntés meghozatala után meg kellett szerveznie az említett gyűlést, melyre a meghívottaknak el is kellett menniük, miként maga a tanácskozás szintén igényelhetett némi időt. Indokoltan feltételezhető tehát, hogy az 1231. év első felének hónapjai szintén nem vehetők számításba az Aranybulla megújításának időpontjaként. Mindaz, amit a birtokvizsgálatok 1231. évi leállításáról tudunk, összhangban áll ezzel a következtetéssel: a Béla herceg által irányított akciónak a leghamarabb április elején vagy közepén vehetett véget II. András, és ezzel egyidejűleg – vagy közvetlenül ezt követően – kerülhetett sor a királyi tanács átszervezésére.

Róbert esztergomi érsek oklevele ugyanakkor határozottan utal egy olyan mozzanatra, melynek mindeddig nem sok figyelem jutott: a király és fiai között kirobbant viszályra, mely elég súlyos volt ahhoz, hogy annak elsimításáról szólván a „béke helyreállítása” (*reformatio pacis*) kifejezés használatát találja indokoltnak a főpap. S valóban, nem sok kétségünk lehet afelől, hogy a király említett lépései – a korábbi adományok felülvizsgálatának gyors befejezése és a királyi tanács kizárólag saját elképzeléseinek megfelelő átalakítása, valamint a birtokvizsgálatok során elvett birtokok visszaadásának megkezdése – valóban alkalmasak lehettek arra, hogy feszültséget gerjesszen II. András és idősebb fiai között. Ennek részleteiről semmit sem tudunk, ám bár Kálmán herceg egyik 1232-ben kiadott oklevelében találunk egy olyan – értelmezési nehézségektől nem mentes – utalást, mely talán némi felvilágosítással szolgálhat az ügyben. Az okmány Kálmán adományát foglalja írásba, amellyel az egyik szlavóniai várispánság várjobbágyait jutalmazta meg, viszonzva szolgálataikat, melyeket akkor tettek neki vérük hullatásával, amikor fivére, András herceg – II. András legifjabb, harmad-

³⁷ (1232. febr. 25.): CDES I. 273–275.

³⁸ (1232.) máj. 16.: CDES I. 275–276., keltére lásd: RA 485. sz.

³⁹ (1232. febr. 25.): *domino regi Andree misit summus pontifex litteras rogans [...], ut ad corrigendos [...] excessus in regno suo daret operam efficacem et ad hoc faciendum nobis auxilium impenderet oportunitum. Dominus itaque rex congregatis filiis suis et pro maiori parte episcopis et aliis iobagionibus de voluntate et beneplacito omnium in reformatione pacis inter ipsum et suos filios super quibusdam articulis observandis et super quibusdam corrigendis constitutionem quandam fecit, quam corroboratam tam sigillo suo, quam sigillis filiorum suorum, scilicet domini Bele regis et domini Colomani regis promisit se de cetero firmiter servando. In dicta vero constitutione inter cetera specialiter statutum est et insertum, ne Iudei vel Sarraceni camere vel aliis publicis officiis preferantur* – CDES I. 274.

szülött fia – némelyek gonosz tanácsára erővel betört országába, azaz Szlavóniába.⁴⁰ Az bizonyos, hogy az egyedül ebből az oklevélből ismert esemény 1232 előtt történt, mégpedig a legnagyobb valószínűséggel 1231-ben, hiszen korábban, az 1220-as évek közepétől András herceg Halicsban tartózkodott, 1230-ban azonban összeomlott ottani uralma, és fogságba esett, melyből 1230 tavaszán szabadult, s ezt követően tért vissza Magyarországra.⁴¹ Meglehetősen valószínűtlennek tűnik, hogy András herceg a saját szakállára támadt volna rá Kálmán bátyja tartományára, gyaníthatóan inkább apja, II. András tett kísérletet arra, hogy eltávolítsa Kálmán herceget Szlavónia éléről. A lépést az indokolhatta, hogy Kálmán bátyja, Béla mellé állt a birtokvisszavételek ügyében, ami alkalmas lehetett arra, hogy kiváltsa II. András haragját. Aligha lehetett szó ugyanakkor valami elszánt próbálkozásról: meglehetősen csupán a tartomány kormányzásának átvételére érkező András, valamint az apja akaratának ellenszegülő Kálmán kíséreteinek tagjai között tört ki némi vérontással járó csetepaté. Kálmánt mindenestre a későbbiekben is Szlavónia élén találjuk, amiben szerepe lehetett annak, hogy Béla herceg készen mutatkozott Kálmán mellé állni a konfliktusban.

Ezt a feltevést bizonyos mértékig alátámasztja Róbert érsek említett, 1232. évi oklevele, mely a király és fiai (*suos filios*) közötti viszályról tesz említést, miközben Kálmán herceg oklevelének harcokra utaló megjegyzése magyarázatot kínál az érsek oklevelének a béke helyreállításra (*reformatio pacis*) vonatkozó megfogalmazására. A birtokvizsgálatok leállítása és a királyi tanács átszervezése mellett így Kálmán szlavóniai hercegségének jövője szintén az említett viszályt kiváltó okok közé sorolható. Ha a Kálmán okmányában említett epizód valóban ezen a ponton illeszthető be a kor eseményeinek láncolatába – ami szerfelett valószínűnek ítéltető –, akkor 1231 nyarának eleje lehet az az időpont, amikor sor kerülhetett rá, tovább szűkítve azt az időszakot, amely az Aranybulla megújítását illetően számításba vehető. Annak magyarázata, hogy II. András nem torolta meg Kálmán herceg engedetlenségét, hanem szemet hunyt felette, minden bizonnyal abban kereshető: a baljós pápai bulla árnyékában a meglévő feszültségek oldása s nem élezése állt az érdekében, így kénytelen-kelletlen beletörődött hirtelen támadt ötlete kudarcába.

Még egy esemény lehet segítségünkre abban, hogy közelebb férközzünk az Aranybulla megújításának időpontjához: az 1231. évi halicsi hadjárat. Ennek a katonai akciónak a keletkezéséről és megoszlásáról ugyan a vélemények,⁴² mindazonáltal meggyőző az az álláspont, mely – a magyar belpolitikai fejleményekre tekintettel – az 1231. év második felére helyezi a hadjárat időpontját.⁴³ A katonai akcióban mind II. András, mind Béla és András hercegek részt vettek, így magától értetődő, hogy arra csak a Róbert esztergomi érsek oklevelében említett belső meghasonlás feloldását követően kerülhetett sor, a legnagyobb valószínűséggel tehát a nyári hőség elmúltával, de még az őszi esőzések s főként a tél beköszönte előtt.

Mindezen megfontolások egybehangzóan arra utalnak, hogy a Róbert érsek oklevelében az Aranybulla megújításával kapcsolatosan említett gyűlés a legnagyobb valószínűséggel egy Szent István napjához, azaz augusztus 20-hoz közeli időpontban s minden bizonnyal Fehérvárott megrendezett országos gyűlés lehetett. A feltételezést az időrendi szempontok mellett alátámasztja az a feltűnően nagy figyelem is, amelyet az Aranybulla megújított szövege

⁴⁰ 1232. s. d.: *frater noster dux Andreas a quibusdam vesano ductus consilio in regnum nostrum, videlicet Sclavoniam violenter intrasset* – CDCr III. 369.

⁴¹ Font Márta: *Árpád-házi uralkodók és Rurikida fejedelmek*. (Szegedi Középkortudományi Könyvtár 21.) Szeged, 2005. 214–221.

⁴² Vö. Senga Toru: *Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz*. Századok, 122. évf. (1988) 1. sz. 39–41.

⁴³ Font.: *Árpád-házi uralkodók és Rurikida fejedelmek*, 221–222., 226.

szentel a Szent István napjára már az 1222. évi Aranybullában elrendelt fehérvári gyűlések kérdésének.

A gyűlésen lefolytatott tárgyalás eredményeként elfogadott törvény vizsgálata nem hagy kétséget afelől, hogy valóban az 1222. évi Aranybulla erőteljesen módosított változatával van dolgunk: az 1231. évi szöveg számos részletében szó szerint – vagy csupán csekély eltérésekkel – követi az 1222. évit, melyre az egyik rendelkezés, mint látni fogjuk, kifejezetten utal is. A két szöveg ugyanakkor jó néhány részletben különbözik egymástól. A különbségek – a dolog természetéből fakadóan – háromféle módon jelentkeznek: az 1222. évi Aranybullában szereplő rendelkezés elhagyása éppúgy megfigyelhető, mint új, 1222. évi előzménnyel nem rendelkező intézkedés beemelése az új szövegbe, s végül több esetben az 1222. évi szöveg kisebb-nagyobb módosításával találkozhatunk.

Az Aranybulla új változatának kialakítására nem ötletszerűen került sor, az átdolgozás során figyelembe vett szempontok jól azonosíthatók. Ezek némelyike az 1222 óta eltelt időszak fejleményeihez való alkalmazkodást szolgálta – olykor részletesebb szabályozást adva, mint történt az 1222-ben –, máskor az éppen időszerű politikai feszültségek oldását szolgálták a változások és az új elemek, miközben az egész törvény éppúgy félreérthetetlenül magán viseli a királyi hatalom keze nyomát, mint az 1222. évi rendelkezés. Ez alkalommal sem lehet szó tehát arról, hogy a törvény a királlyal szembenállók törekvéseinek gyűjteménye, éppen ellenkezőleg: az Aranybulla 1231. évi megújítása – hasonlatosan 1222. évi elődjéhez – azokat a rendelkezéseket foglalja össze, amelyeket a király hajlandó volt megadni az őt szorongatóknak a vihar lecsendesítése érdekében.

A politikai szempontból semleges intézkedések – amelyek például az özvegyek védelmével, az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyes kérdésekkel vagy éppen a várjobbágyok és a vendégtelopesek szabadságainak megőrzésével foglalkoznak⁴⁴ – javarészt változatlan formában kerültek át az új szövegbe, az esetleges módosítások többsége legfeljebb a nyelvi megformálás átalakítására szorítkozik. A különféle királyi tisztségviselők és népek visszaéléseinek tilalmát ugyanakkor, elsősorban a megszállás (*descensus*) kérdéséhez kapcsolódóan, az 1222. évinél jóval rendszeresebb és részletesebben szabályozás fejt ki.⁴⁵ 1222. évi előzmény nélkül kerültek be a törvénybe azok a rendelkezések, amelyek a poroszlókkal kapcsolatosak, és a hiteleshelyek szerepének növelését célozzák,⁴⁶ egyértelmű bizonyóságot adva arról, hogy a hivatalos ügyek intézésében a szóbeliség helyét mindinkább az írásbeliség veszi át a korszak magyar társadalmának életében.

A részletkérdések bővebb kifejtése jellemzi a hadba vonulásra kötelezettekkel foglalkozó passzusokat,⁴⁷ ámbar ezekben találkozunk olyan változással, mely túllépi a megfogalmazásbeli különbségek kereteit. Az ország határain kívülre vezetett hadjáratokban való részvétel kötelezettsége alól az 1222. évi Aranybulla ugyanis a királyi szervieneket mentette fel, az 1231. évi párhuzamos helyén azonban a nemesek (*nobiles*) kifejezés olvasható.⁴⁸ A módosítás pontos értelmezésére tett kísérlet során több magyarázat merülhet fel, melyek egyike sem nélkülözi a valószerűséget. Önmagából a szövegből az következne, hogy az eredetileg, azaz 1222-ben még a királyi szervienek jogai közé tartozó kiváltságot 1231-ben a nemesekre ruházta át az uralkodó, míg a szervienek elveszítették ezt az előjogot. A „királyi szerviensek” és

⁴⁴ 1231: 24., 13–14., 18., 20., 27. cc. (CDES I. 268.).

⁴⁵ 1231: 7–10. cc. (CDES I. 267–268.).

⁴⁶ 1231: 21–22. cc. (CDES I. 268.).

⁴⁷ 1231: 15–16. cc. (CDES I. 268.).

⁴⁸ 1231: 15. c. (CDES I. 268.).

a „nemes” fogalmát egymással azonosító 1267. évi törvény hasonló rendelkezése⁴⁹ azonban ellentmond ennek a feltevésnek, mivel annak tanúsága szerint az akkor már a nemesek közé számított királyi szerviensek is élvezték ezt a kiváltságot, s a törvény semmiféle utalást nem tesz arra, hogy azt akkor, 1267-ben kapták volna vissza. Valószínűbbnek ítéltető tehát, hogy 1231-ben nem a kiváltság átruházásáról, hanem kiterjesztéséről lehetett szó, így az a királyi szerviensek mellett immár a nemeseket is megillette. Ebben az esetben ez újabb lépés lehetett a királyi szerviensek és a nemesi jogok egységének megteremtése irányába, ami bátorította a királyi szerviensek körében az 1230-as években már kialakult felfogást, mely szerint ők maguk is a nemesek közé számítanak.⁵⁰

Növeli a hadba vonulással kapcsolatos rendelkezésre vonatkozó iménti magyarázat valószínűségét, hogy más esetekben szintén megfigyelhető: ami 1222-ben még kizárólag a királyi szerviensek jogai között szerepelt, 1231-ben már a társadalom szélesebb körére terjedt ki. Ezt tapasztaljuk a Szent István napi fehérvári gyűlések esetében: az 1222-ben az „összes szerviensek” (*omnes servientes*), 1231-ben viszont az „összes szerviensek és mások” (*omnes servientes nostri et alii*) kaptak jogot.⁵¹ A szerviensek személyi biztonságát szavatoló rendelkezés 1231-ben kiterjedt immár mindenkire,⁵² miként az 1222-ben a szervienseknek és az egyházak népeinek biztosított adómentesség ugyancsak megillette már a király bármely nemzetiőségű vagy jogállású (*homines cuiuscumque nationis vel condicionis*) alattvalóit, persze a megfelelő kivételekkel.⁵³ A szerviensek birtokainak öröklési rendjéről, valamint birtokaikat a királyi tulajdonban lévő állatok legeltetésétől mentesítő részek ugyanakkor lényegében változatlanok maradtak, miközben népeiknek a vármunkákban való részvétel alól biztosított mentesség révén új kiváltságot kaptak.⁵⁴

Ez utóbbi rendelkezés a királyi szerviensek népei mellett ugyanezen előjogban részesítette az egyházak földesurasága alatt élőket is. Az egyházak népei máskor az 1222. évi Aranybulla szövegének módosítása során kerültek a királyi szerviensek mellé, mint történt az a megvénispánok bírói joghatósága alóli mentesítésük esetében, egyedül a pénz- és tizedügyekben (*in causa monete et decimarum*) hagyva épségben az ispánok korábbi jogait.⁵⁵ Hasonló irányba mutat az 1222. évi Aranybulla szövegének azon bővítése, mely a nádor bírói hatáskörét érinti. Az 1222. évi szöveg úgy rendelkezett, hogy a nádor az ország minden lakosa felett különbségtétel nélkül ítéelkezhet, ám a nemesek súlyosabb büntetéssel járó ügyeit a király tudta nélkül nem fejezheti be, helyettest pedig csak egyet tarthat.⁵⁶ Ez a szabályozás 1231-ben – egy kisebb módosítással, mely a nádor mellett bármely más bírót eltiltott a nemesek említett ügyeiben a végítélet kimondásától – kibővült azzal a megszorítással, hogy a

⁴⁹ 1267: 7. c. (*Középkori oklevélszövegek*. Az oklevéltanba való bevezetés céljaira összeállította Szentpétery Imre. Budapest, 1927. 54.).

⁵⁰ Vö. Szűcs Jenő: *Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához*. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 350–362., Zsoldos Attila: „*Eléggé nemes férfiak ...*” A *kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól*. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk. Káli Csaba. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997. 7–19.

⁵¹ 1222: 1. c. (Aranybulla 15.), 1231: 1. c. (CDES I. 267.).

⁵² 1222: 2. c. (Aranybulla 15.), 1231: 4. c. (CDES I. 267.).

⁵³ 1222: 3. c. (Aranybulla 15.), 1231: 6. c. (CDES I. 267.).

⁵⁴ 1231: 28. c. (CDES I. 268.).

⁵⁵ 1222: 5. c. (Aranybulla 15.), 1231: 12. c. (CDES I. 268.).

⁵⁶ 1222: 8. c.: *Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discuciat, sed causam nobilium, que ad perdicionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet, sine consciencia regis terminare non possit; iudices vicarios non habeat, nisi unum in curia sua* – Aranybulla 16.

nádor mindenkire kiterjedő joghatósága az egyházi személyekre, valamint az egyházi bíróságok elé tartozó ügyekre nem vonatkozik, amit – más megfogalmazással élve – megismételt a szöveg, így adva erőteljesebb nyomatékot a rendelkezésnek.⁵⁷

Az egyháziak feletti bíraskodás ügye az 1222. évi Aranybullában nem kerül elő, a kérdés mégsem nélkülözte az előzményeket. II. András ugyanis 1222-ben kiadott egy a régibb történeti irodalomban olykor „egyházi Aranybulla”-ként emlegetett oklevelet, melyben összegezte az egyháziak szabadságait. A kiváltságlevél teljes adómentességet biztosított a klerikusoknak, ugyanakkor tilalmazta, hogy udvarnokokat, várnépbelieket és más szolgai jogállású királyi népeket klerikusokká tegyenek. Az okmány igen részletesen foglalkozott az egyháziak ügyeiben történő bíraskodás kérdéseivel. A szabályozás alapját az a már akkor ősinek számító jogelv adta, mely szerint a felperesnek az alperes bírósága előtt kell keresnie a maga igazát. Ennek megfelelően a kiváltságlevél úgy rendelkezett, hogy abban az esetben, ha világi személy bármiféle ügyben egyházat perel, azt csak egyházi bíróság előtt teheti, s fordítva: egyházi személy csak világi bíróság előtt perelhet világit.⁵⁸ A személyi elvet mereven érvényesítő 1222. évi kiváltságlevél nem tért ki ugyanakkor a világiak egyházi bíróság elé tartozó ügyeinek kérdéseire – ami, jellegénél fogva, érthető is –, így az Aranybulla 1231. évi megújítása során a nádor bírói joghatóságának szabályozása, mint láthattuk, némi előrelépést jelentett az egyház szabadsága irányába, hiszen nemcsak az egyháziak feletti ítélkezéstől tiltotta el a őt – összhangban az 1222. évi kiváltságlevéllel –, hanem a tárgyuknál fogva egyházi bíróság elé tartozó ügyek tárgyalásától is.

Szintén az egyház érdekeinek fokozott figyelembevételéről tanúskodik, hogy kimaradt az 1231. évi megújítás szövegéből az 1222. évi Aranybulla azon rendelkezése, mely – számolva a főpapok esetleges ellenkezésével – megtiltotta a tized pénzben történő beszédését.⁵⁹ Ami az intézkedéssel szembeni egyházi ellenállást illeti, II. András annak idején nem is tévedett, hiszen III. Honorius pápa már 1223. március 29-én szót emelt a tizedfizetés korábbi gyakorlatának visszaállítása mellett.⁶⁰

Az egyháznak tett gesztusként értékelhető továbbá, hogy az 1222. évi Aranybulla úgynevezett ellenállási záradékát – mely felhatalmazta a püspököket, királyi főméltóságokat és a nemességet arra, hogy a hűtlenség vétke nélkül ellentmondhassanak a királynak, ha az nem tartaná be a törvény rendelkezéseit – 1231-ben új garanciális elem váltotta fel: Esztergom érseke kapott jogot arra, hogy ugyanezen esetben kiközösítéssel sújtsa az uralkodót.⁶¹ Említést érdemel végül, hogy az egyház pozícióinak erősödéséért is értelmezhető akár az az 1231. évi Aranybullában újonnan megjelenő rendelkezés, mely előírta, hogy a fehérvári országos gyűléseken az érsekek és püspökök kötelesek megjelenni. Ez ugyanis egyfelől biztosítékot jelenthetett arra vonatkozóan, hogy érdemi befolyásuk legyen az ott zajló tárgyalások

⁵⁷ 1231: 17.: *Palatinus vero omnes homines regni nostri indifferenter discuciat, preter personas ecclesiasticas et clericos et preter causas matrimoniales et dotis et alia ecclesiastica, quacumque ratione videntur ad ecclesiasticum examen pertinere. Cause nobilitum, que ad perditionem capitibus aut destructionem possessionum eorundem pertinent, sine consciencia regia per nullos iudices terminentur. Palatinus iudices vicarios non habeat, nisi unicum in curia sua, et caveat diligenter, ne contra presens statutum aliquem iudicet aut condempnet* – CDES I. 268.

⁵⁸ 1222. s. d.: CDES I. 198–199.

⁵⁹ 1222: 20. c.: *Decime argento non redimantur, sed, sicut terra protulerit, vinum vel segetes persolvantur, et si episcopi contradixerint, non iuvabimus ipsos* – Aranybulla 17.

⁶⁰ 1223. márc. 29.: VMHH I. 38., 38–39.

⁶¹ 1231: *sive nos, sive filii nostri et successores nostri hanc a nobis concessam libertatem confringere voluerint, Strigoniensis archiepiscopus premissa legitima amonitione nos vinculo excommunicationis et eos inodandi habeat potestatem* – CDES I. 268–269.

során – kiváltképpen akkor, ha együttesen lépnek fel valamely ügyben –, másfelől azonban nehéz nem észrevenni az új szabályban megbúvó kajánságot: a Fehérvárott talán már ekkor palotával⁶² rendelkező veszprémi püspöknek aligha okozhatott különösebb gondot minden évben megjelenni a településen, az erdélyi, a váradi, a csanádi vagy éppen a nyitrai püspök számára azonban évente ismétlődő, költséges és fáradságos utazást irányzott elő a rendelkezés. Mégsem tarthatók légből kapottnak azok a történetírói értékelések, mely az Aranybulla 1231. évi megújítása szembetűnő jellemzőjeként tartja számon az egyház érdekeinek és szempontjainak készséges elfogadására való hajlandóságot.⁶³ Ez az elem valóban jól felismerhetően jelen van a szövegben, ami a megszületésében szerephez jutott politikai fejlemények ismeretében meglepőnek éppen nem tekinthető.

Más kérdés, hogy a megújítás során követett vezérfonalban ez csupán az egyik szál. Az 1222. évi Aranybulla szövegében eszközölt változtatások egy másik csoportja ugyanis félreérthetetlenül a király mozgásterének növelésére szolgált. Az 1222. évi törvény a királyi tanács hozzájárulásához kötötte az előkelő idegenek méltóságra emelését, az Aranybulla 1231. évi megújításában az idegenek méltóságviselésére vonatkozóan egyedül az a megkötés szerepel, hogy csak az országban megtelepedő „nemes vendégek” (*hospites nobiles*) kaphatnak méltóságot, ami valójában nem volt más, mint a Szent István kora óta élő, nagy hagyományokkal rendelkező gyakorlat törvénybe foglalása, ám arról, hogy a királyi tanácsnak ebben bármi szerep jutna, már nem hallunk, a döntés joga a király kizárólagos hatáskörébe került.⁶⁴ Hasonló jellegű változás figyelhető meg abban a rendelkezésben, mely a külföldieknek való adományozásokat tilalmazza: 1222-ben még arról esett szó, hogy az ilyen birtokokat vissza lehet váltani, ami mellé 1231-ben az a kiegészítés került: „vagy egyszerűen vissza kell venni azokat” (*vel simpliciter recipientur*).⁶⁵ Ez utóbbira, a dolog természetéből adódóan, a királynak volt lehetősége, mint történt az például a Német Lovagrend esetében, így nem teljesen alaptalan a gyanú, hogy ez a betoldás valójában az akkor, 1225-ben történtek egyfajta utólagos törvénybe foglalására volt hivatott. Kétség sem férhet ahhoz, hogy a bővítések ugyanezen csoportjához tartozik a megyésispánok jövedelmeivel foglalkozó passzushoz illesztett kiegészítés, mely megjegyzi, hogy mindazon jövedelmeket pedig, amelyek a királyt illetik, „akarata szerint osszák szét azok között, akik között ő akarja” (*ad regis voluntatem, cui volet, distribuuntur*).⁶⁶ Hasonlóképpen rendelkezett egy másik, 1222-ben még nem szereplő cikkely, mely szerint az elítéltektől elkobzott birtokok esetében a király dönt arról, hogy megtartja-e vagy tetszése szerint eladományozza azokat.⁶⁷

⁶² 1279. ápr. 24.: CD IX/7. 699–700.; vö. Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár 2016. 218–220., 329. (a vonatkozó részek Zsoldos A. munkái).

⁶³ Vö. például Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 109.; Kristó Gyula: *A korai feudalizmus (1116–1241)*. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I–II. Főszerk. Székely György. (Magyarország története tíz kötetben [II.]) II. 1007–1415. 1354–1355.; Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) Budapest, 2001. 83.

⁶⁴ 1222: 11. c. (Aranybulla 16.), 1231: 23. c. (CDES I. 268.).

⁶⁵ 1222: 26. c. (Aranybulla 18.), 1231: 32. c. (CDES I. 268.), az idézett magyar szöveg Szilágyi Loránd fordítása, lásd: *Árpád-kori törvények*. Latinból fordította Szilágyi Loránd. Budapest, 1961. (a továbbiakban: *Árpád-kori törvények*) 76.

⁶⁶ 1222: 29. c. (Aranybulla 18.), 1231: 34. c. (CDES I. 268.), az idézett magyar szöveg Szilágyi Loránd fordítása, lásd: *Árpád-kori törvények*, 77.

⁶⁷ 1231: *item quodcumque aliquos ordine iudicario convinci contingerit, in voluntate nostra erit bona ipsorum penes nos retinere val aliis pro velle nostro distribuere* – CDES I. 268.

Nem kevésbé tanulságosak az 1222. évi Aranybullában még szereplő, de 1231-ben elhagyott passzusok. A háborúban meghalt méltóságviselő és királyi szerviens rokonainak kötelező, illetve a király akaratától függő megjutalmazását, valamint a tisztséghalmazás korlátozását előíró rendelkezés kihagyása éppúgy II. András mozgásterét növelte, mint a pénzveréssel és a sóforgalmazással kapcsolatos egyes kérdések szabályozásának mellőzése. Kimaradtak az 1231. évi megújítás szövegéből a király és a területi hatalommal rendelkező herceg viszonyát szabályozó részek, alighanem az Aranybulla megújítását megelőző, a király és a fiai közötti békét helyreállító tárgyalások eredményeként.

Végezetül pedig, ami az új berendezkedés politikájával a legközvetlenebb módon összefüggő rendelkezéseket illeti, az egész ispánságok és méltóságok eladományozását kizáró passzus a lényegét érintő változtatás nélkül került át az 1231. évi megújítás szövegébe,⁶⁸ az igaz szolgálattal szerzett birtokok elvételeit tilalmazó *rendelkezés* ellenben kimaradt. Ez utóbbi helyét átvette azonban az az esküvel megerősített kötelezettség, mely szerint „ha valakit mi vagy fiaink vagy bárki ezen idő, tudniillik a mi uralkodásunk tizenhetedik éve után bírói ítélet nélkül kifosztának, [az ilyenek javait] teljes mértékben vissza kell állítani”.⁶⁹ A tizenhetedik uralkodási év említése világos utalás az 1222-ben kiadott, de II. András tizenhetedik uralkodói évére keltezett Aranybullára, maga a rendelkezés pedig az 1228 és 1231 között lezajlott birtokvizsgálatok által okozott sérelmeket volt hivatott orvosolni, újabb bizonyosságot adva arra vonatkozóan, hogy az Aranybulla megújítására csak a vizsgálatok leállítása és az akkor elvett birtokok visszaadásának megindulása után kerülhetett sor, megint csak utólag alkotva meg annak törvényes alapját. A zsidók és izmaeliták kamarai vagy bármely más tisztségekből való kizárását előíró rendelkezés csak annyiban változott, hogy belekerült, minden bizonnyal az 1231. március 3-i pápai bulla közvetlen hatására, a „közhivatal” (*officium publicum*) kifejezés.⁷⁰

Mindezek alapján kétségtelen: II. Andrásból nem hiányzott a hajlandóság arra, hogy engedjen a IX. Gergely 1231. március 3-i bullájában előterjesztett egyházi követeléseknek. A tizedfizetés kérdésében valójában ez már 1231 előtt megtörtént, hiszen 1229-ben – a királyi tanács döntésére hivatkozva – megerősítette például a zágrábi püspök azon régi kiváltságát, hogy a tizedet akár terményben, akár pénzben beszedetheti.⁷¹ Az egyházi népek feletti bíráskodás 1231. évi szabályozása sem maradt holt betű, hiszen 1232-ben a király külön kiváltságlevélben biztosította az esztergomi érseket afelől, hogy egyháza népei felett egyetlen világi bíró sem ítélkezhet a királyon kívül.⁷² Megindult az egyházaktól vagy egyházi személyektől a korábbiakban különféle okokból elvett birtokok visszaadása is,⁷³ ami azonban, aligha meglepő módon, a Német Lovagrend által korábban a Barcaságban birtokolt területeket nem érintette.

Az 1231. évi Aranybulla kiadása ily módon egyszerre szolgálta a király és fiai közötti béke helyreállítását, valamint a nem kívánt pápai beavatkozás elhárítását. II. András joggal gondolhatta, hogy a törvény kiadásával túljutott a nehezén, csakhogy ebben tévedett. Figyelmen

⁶⁸ 1222: 16. c. (Aranybulla 17.), 1231: 26. c. (CDES I. 268.).

⁶⁹ 1231: 5. c.: *et cum ista sacramento nostro et principum nostrorum fuerint confirmata, si qui per nos vel per filios nostros vel per quoscumque post idem tempus, scilicet decimo septimo anno regni nostri sine iudicio sunt spoliati, plene restituantur* – CDES I. 267, az idézett magyar szöveg Szilágyi Loránd fordítása, lásd: *Árpád-kori törvények*, 71.

⁷⁰ 1222: 24. c. (Aranybulla 17–18.), 1231: 31. c. (CDES I. 268.).

⁷¹ 1229. s. d.: CDCr III. 324–325.

⁷² 1232. s. d.: CDES I. 281.

⁷³ 1231. s. d.: CDES I. 266., 1232. s. d.: CDES I. 281–282., 282.

kívül hagyta azt a körülményt, hogy az egyház, ha szükségét látja, kérlelhetetlen következtességgel képviseli a maga elképzeléseit és érdekeit. A tévedés árát meg kellett fizetnie, mivel azzal nagyon is tisztában volt: szóba sem jöhet, hogy az egyház makacsul akadékoskodó képviselőit a királyi szervisekre támaszkodva kergesse szét, amint történt az Vejte fia Tódorral és társaival 1222-ben. Az Aranybulla 1231. évi megújítása ily módon csak félig töltötte be hivatását: a dinasztiaát megosztó feszültséget feloldotta ugyan, ám az egyházi követelések ügyében csak némi haladékot biztosított a király számára.

ATTILA ZSOLDOS

The Renewal of the Golden Bull in 1231

This study examines the history of the creation of the 1231 renewed version of the Golden Bull originally created by King Andrew II of Hungary (1205-1235) in 1222, as well as the contents of the decree. First, the political conflicts that eventually forced the renewal are discussed briefly. These included the annulment of the marriage between the heir to the throne, Prince Béla and Maria Laskarida; the 1225 expulsion of the Teutonic Order, who settled in the Kingdom of Hungary in 1211; the debates regarding the status of the muslims and jews living in the country; and the revision of the earlier royal land grants between 1228 and 1231.

The author believes that the renewed Golden Bull was most likely published at a nationwide legislative assembly close to the 20th of August, the day of St. Stephen, probably at Fehérvár. The primary considerations in the reworking of the Golden Bull are easily identifiable. One of these was the willingness to conform to the interests and viewpoints of the Church. However, another clear goal of some of the changes in the text was expanding the options of Andrew II. The whole decree bears the unmistakable mark of royal power, just like the 1222 original. Therefore, the renewed Golden Bull is also not a collection of the demands of those opposed to the king, instead it contains what the king was willing to concede to quell the political turmoil surrounding him.